

LUKÁCS LÁSZLÓ

Egyházunk a rendszerváltás után

Az ország és az egyház felszabadulása

Az 1988–90-ben lezajlott békés forradalom megteremtette annak lehetőségét, hogy hazánk valóban szabad, demokratikus országgá válhassék. A magyar egyházak nem vettek részt a politikai küzdelmekben. A mindent átfogó liberalizálódási folyamatok mégis újra szabadságot hoztak számukra is. Történelmünk során talán először élhet majd „szabad egyház a szabad államban”.

A szomszédos országokban az egyházaknak vezető szerepük volt a nemzet szabadságáért és függetlenségéért vívott harcokban. A néhai NDK-ban a lutheránus egyház még a weimari alkotmányból visszamaradt, bár korlátozott jogaival élve adott erőt és menedéket a politikai ellenzéknek, Csehszlovákiában Tomašek bíboros a függetlenségért folytatott küzdelemnek élő szimbólumává lett, Lengyelországban az egyház egyben a legnagyobb politikai hatalom is, Romániában Tőkés László templomából indult el a forradalom. S ugyanez a helyzet ma is a katolikus litvánok, az evangélikus észtek, a görög katolikus és ortodox ukránok, a muzulmán azerbajdzsánok között.

Miért nem történt mindez hasonlóképpen hazánkban is? Milyen előny és milyen hátrány származott abból, hogy nálunk az egyházak másféle szerepet játszottak a társadalom életében?

Az elmúlt harminc év egyházpolitikájának kritikai elemzése nem kerülheti ki azt a megállapítást, hogy az egyház — elsősorban erre kényszerített vezetői révén — részévé vált a Kádár-rendszer által teremtett kompromisszumos, lassan szelidülő és (mert?) gyengülő diktatúrának. A nemzet viszonylag magasabb életszínvonalat ért el (ma már keservesen tapasztaljuk, milyen áron), a szabadságnak egy nagyobb és lassan növekvő fokát — de ezért cserébe el kellett fogadnia és legitimálnia kellett az adott politikai rendszert és kormányt.

Hasonló alkuba bocsátkozott az egyház is. Engedményeket kapott pasztorációs munkájában, többirányú lelkipásztori tevékenysége vált megengedetté, vagy legalábbis megtűrtté (elsősorban az ifjúsági pasztoráció területén), de cserébe ezért le kellett mondania „prófétai szerepéről” — amelytől különben már 1950-ben erőszakosan megfosztották. Nem bírálhatta, még csak szóvá sem tehetette azokat az igazságtalan és antidemokratikus korlátozásokat, amelyek szoros pórázon tartották a társadalom és az egyház tagjait. Sőt, a nyilvánosság előtt (főleg a külföld számára) hálisan és lelkesen kellett emlegetnie az egyház és az állam között meglévő kivételesen jó, s egyre csak javuló, felhőtlen, mégis egyre felhőtlenebbé váló baráti viszonyt, partneri kapcsolatot, igazolva ezzel a magyar szocialista szabadság hamis látszatát, az egyházi „gulyás-kommunizmust”.

Sokunk számára emlékezetes marad az a két püspöki megnyilatkozás, amely 1989-ben megtörte a hallgatás illetve a politikai udvariaskodás csöndjét: Szendi József veszprémi püspök felszólalása Grósz Károly miniszterelnök és az egyházak vezetőinek találkozásán (Új Ember, 1990.[!] nov. 21.), és Gyulay Endre szeged-csanádi püspök cikke a Magyar Hírlapban. Jellemző, hogy a béklyóitól lassan szabaduló sajtóban akkor már ezeknél sokkal kritikusabb megnyilatkozások is napvilágot láttak. A két püspöktől azonban igen szigorúan kérték számon, miért lépték át illetékességi körüket, miért tértek el az évtizedeken át kialakult ártalmatlan és a magyar szocializmust legitimáló protokoll-szövegektől.

Az egyház teljes szabadságát a vallás- és lelkiismereti szabadság törvényében deklarálták 1990 februárjában. Addig az 1950 augusztusában született úgynevezett „meg-

állapodás” szabta meg az egyház működésének legális kereteit. E „megállapodás” meglehetősen egyoldalú volt: a két évvel korábban kezdődött egyházüldözés eredményeképpen térdrekenyszerített egyházzal kötötték. Az egyház életét ilyenformán „törvényesen” ellenőrizhette és szoríthatta korlátok közé a pártállam. A háttérben folyó titkos manipulációkról pedig, amelyek révén az egyházat kézben tartották, tevékenységét korlátozták, sok pap, szerzetes és elkötelezett keresztény szerezhettek keserves, személyes élettapasztalatokat. E kor eseményeinek feltárása megindult, de annyira összefonódik jelenünkkel, hogy egyelőre legfőljebb a dokumentumok összegyűjtése, a még élő tanúk meghallgatása folyhat a későbbi, higgadtabb történeti kutatás előkészítéseként.

Maga a törvény is sajátos módon született meg: akkor, amikor egyre gyorsuló ritmusú, s egyre feltartóztathatatlanabb volt az országban a „csöndes forradalom”. A tervezetet még az Állami Egyházügyi Hivatal dolgozta ki, annak megszűnésekor (1989 júniusában) az Igazságügyminisztérium folytatta a munkát, s már a változó politikai-társadalmi helyzethez igazítva alakította át. (Közben 1989 augusztusában önálló törvényként látott napvilágot a szerzetesrendek működésének újraengedélyezése.) A törvény végső változatában pedig — már a végleges formába öntéskor, tehát szinte az utolsó pillanatban — a kormányzat lemondott a „főkegyúri jogról”, arról a kikötéséről, hogy a Szentszék csak a kormányzat előzetes engedélyével nevezhet ki püspököket.

Az egyházak így már néhány hónappal a szabad választások előtt visszanyerték teljes szabadságukat. Sok időnek kellett (kell!) még azonban eltelnie, hogy az egyház intézményének működésében, a hivatalviselők és az „egyszerű” keresztények tudatában tompuljanak a régi reflexek. A felocsúdáshoz semmiképpen sem volt elegendő a hivatalos rendszerváltásig eltelt néhány hónap, de még az azóta eltelt idő sem.

A fentiek talán érthetővé teszik, hogy Magyarországon az egyház miért nem játszhatott aktív szerepet a társadalmi változásokban. S bár a kereszténység iránti érdeklődés érezhetően növekedett az elmúlt évtizedben, mégis tudomásul kell vennünk, hogy az egyház intézményének tekintélye erősen megtépződött, a keresztény hit pedig még elemi ismeretek formájában sem jutott el a felnövő nemzedékek jelentős részéhez.

Az elnyomás éveiben az egyház fő célja a túlélés volt. De mi az, ami négy évtized elnyomását túlélte az egyházban? Mi a múlt öröksége a jelen és a jövő számára?

Az elmúlt negyven év öröksége

Az egyházi élet leglényegesebb szervezeti formái — legalábbis ami a kereteket illeti — átvészelték a diktatúra évtizedeit. Az egyházmegyéket — az 1950—1964 közti időszakot leszámítva — Róma által kinevezett püspökök irányították. Működőképes maradt a plébánia-rendszer is, bár rengeteg korlátozással és megszorítással. A templomok nyitva álltak az istentiszteletekre és a szentségek kiszolgáltatására. Elvben mindvégig fennmaradt a fakultatív hitoktatás lehetősége az iskolákban (más kérdés, hogy a hatvanas évekre ezt gyakorlatilag szétzúzták). Az iskolai hitoktatás pótlására indult meg az úgynevezett templomi hittan, amelyet azonban egészen a nyolcvanas évek közepéig csak a templom épületében lehetett tartani.

Az egyház — akárcsak a társadalom egésze — alapvető polgári jogaitól megfosztva élt: nem rendelkezett valódi gyülekezési szabadsággal — a pasztorációnak közösségteremtő formáit az ötvenes-hatvanas években szigorúan tiltották, a hetvenes években is legfőljebb eltűrték. Nem rendelkezett valódi szólásszabadsággal — a szűk keretek közt engedélyezett egyházi sajtó is sokáig csak szigorúan cenzúrázva jelenhetett meg, s a hetvenes évektől is működött a mindenki számára kötelező „belső cenzúra”. Az egyházat elzárták az ifjúságtól, a kultúrától, az értelmiséget, a társadalom vezető rétegeit pedig elzárták az egyháztól.

Még az egyre sűrűsödő szociális gondok, „társadalmi beilleszkedési zavarok”, a növekvő szegénység láttán is megakadályozták az egyház intézményes szociális tevé-

kenységét, ahogyan nem tették lehetővé azt sem, hogy a keresztény nevelés műhelyeként új katolikus iskolák induljanak, vagy akár a meglévő nyolc gimnázium több tanulóit vehessen föl. Az egyházi élet így kényszerűen a templomba és a sekrestyébe szorult, s a szentmisék megtartására és a szentségek kiszolgáltatására szűkült.

Az egyház mindezek ellenére jelen volt a társadalomban, az emberek tudatában, bár nem vehetett részt hatékonyan a nemzet életének alakításában. Vonzereje mégis megmaradt, sőt, mint láttuk, növekedett: részben az általa hirdetett Evangélium miatt, részben azért, mert az egyetlen olyan nagy társadalmi intézmény volt, amely többé-kevésbé megőrizhette függetlenségét. (Lényegi, abszolút függetlenségét persze éppen az Evangélium biztosította, gyakorlati, politikai, viszonylagos önállóságát pedig elsősorban egyetemessége, nemzetközi kapcsolatai, s főleg a Rómához való kötődése.) Mégis egyre inkább úgy élt az egyház az emberek tudatában, mint a Nagy Ismeretlen, amely talán képes lenne orvosszert adni bajainkra, segíteni a szegényeken, a bajbajutottakon, jobb nevelést biztosítani a fiataloknak, megmutatni az élet értelmét, közösséget teremteni a társat keresőknek.

A két legfontosabb terület, amelyen a társadalom azonnali segítséget várt az egyháztól, a nevelés és a szociális gondoskodás területe volt. Sokan úgy gondolták, hogy keresztény iskolák nyitásával azonnal fegyelmezettebbé, szorgalmasabbá, megbízhatóbbá, becsületesebbé válik az ország lakossága. A betegápoló, karitatív tevékenységre létesült szerzetesrendektől pedig azt várták, hogy azonnal bekapcsolódnak a népjóléti és egészségügyi intézmények munkájába, s megteremtik azt a szociális hálót, amelyről negyven éven át jobbra csak szépen zengő, üres szólamokat lehetett hallani.

Az egyházzal szemben támasztott elvárások bekerültek az újonnan megválasztott kormány által kiadott Nemzeti Megújulás Programjába is. Valóban hatalmas kihívás előtt áll ma az egyház: Kairóznak, kegyelmi időnek tekintheti jelenét. De ez az idő egyben próbatétel is: vizsgáljuk Isten és a történelem színe előtt, vajon a külső korlátok ledőlése után képes-e úrrá lenni belső gyöngeségén, képes-e a valódi, megtérésből fakadó újrakezdésre, megújulásra, bele tud-e illeszkedni a pluralista, demokratikus társadalom életébe, hatékonyan tudja-e hirdetni az Evangéliumot a ma emberének.

A „hallgató egyház” lelkisége

Az elnyomás ideje bizonyos vonatkozásban mégis gyümölcsöző volt az egyház számára. Beigazolódott, hogy a vértanúk véréből a kereszténység új vetése sarjad ki. Az üldöztetések és hátrányos megkülönböztetések kemény próbának vetették alá a keresztényeket. Tény az is, hogy sokan összeroppantak a szenvedések súlya alatt — de ki merne követ vetni rájuk. Igen sokan viszont állhatatosan vállalták a megpróbáltatásokat hitükért, egyházukért, s így csakugyan olyan hitvalló lelkiség alakulhatott ki, amely nélkülözhetetlen része az egyház életének.

A társadalom életéből való kizártság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy ebben a térségben a keresztények sokkal tudatosabban fordultak befelé, a keresztény hit mélységei felé. Az — egyéni és közös — imádság és elmélkedés egyszerű és tiszta élete alakult így ki. A közösségek arra is törekedtek, hogy alaposan megismerjék és magukévá tegyék, sőt műveljék a teológiát. Hitüket valódi keresztény közösségekben akarták megélni, ahol megoszthatták egymással kegyelmi élményeiket, emberi gondjaikat és örömeiket, sőt akár egzisztenciális gondjaikat is. A legtöbb közösség nemcsak önmagába zárkózottan élt, hanem valódi testvéri szeretettel fordult a többiek, elsősorban a rászoruló felé, időt és energiát szentelt mások önzetlen segítségére és szolgálatára.

Ez a keresztény életforma elsősorban a kisközösségekben, s főleg a fiatalok körében terjedt el. Általuk egy új típusú vallásosság is kialakult. Itt a hit nem öröklött gondolkodási- és életforma, hanem mindenkinek tudatos egyéni döntésein alapul. Vidéken főleg az idősek járnak templomba, megtérésről itt alig lehet hallani. A városokban lévő

kisközösségekben, aktív egyházközségekben viszont igen sok a fiatal, akik tudatos döntéssel, egészen Krisztusnak kötelezték el magukat. Azelőtt főleg falusi fiatalok választották a papi hivatást, sokan közülük azért jelentkeztek a katolikus gimnáziumokba, hogy onnan menjenek szemináriumba. Napjainkban egyre gyakoribb, hogy fiatal értelmiségiek választják a papi vagy szerzetesi hivatást. A világban élő elkötelezett keresztények pedig példásan szép családi életet élnek. Itt szintén fordult a kocka: ma főleg a fiatal keresztény értelmiségiek körében természetes a több gyermek vállalása.

A bázisközösségek Magyarországon már akkor létrejöttek, amikor maga a név még ismeretlen volt. Föld alatti rejtettségükből a diktatúra enyhülésével lassan — legalábbis részben — beszivárogtak az egyházközségekbe. Ma vagy valamelyik megújulási mozgalom részeként, vagy pedig az egyházközségi ifjúsági pasztoráció keretében működnek.

Nagy kérdése a ma és a holnap egyházának, hogy a kisközösségek tagjai mennyire aktívan és nyitottan kapcsolódnak be az egyház életébe. Fel tudják-e adni korábbi zártságukat, s önzetlenül és felelősen részt vállalnak-e az evangelizációban, a közösség építésében, a karitatív munkában? Hívek maradnak-e az imádságos élet misztikus mélységeihez, megőrzik-e a szenvedéseik idején tanúsított mártírhűségüket, s ezzel párhuzamosan nyitnak-e a társadalom felé is, és keresztény elkötelezettséggel segítik-e az új magyar társadalom, az új magyar egyház létrejöttét?

A mai egyház lehetőségei és feladatai

Az egyházra valóban fölkészületlenül és váratlanul köszöntött rá a szabadság, Deus ex machinaként. Ez azonban nem adhat fölmentést számunkra: válaszolnunk kell a kor kihívására, nem hivatkozhatunk többé külső akadályokra. A II. Vatikáni zsinat új egyházképet dolgozott ki, s az azóta eltelt huszonöt esztendő ezt az újfajta egyházzséméletet váltotta valóra szerte a világon, ha sok fölösleges megtorpanással, zsákutcával, kitérővel is. Ahhoz, hogy mai teendőinket felmérhessük, először a zsinat által felrajzolt s azóta gyakorlat által is szentesített egyházképet kellene a magunkévá tennünk, s magyar viszonyainkra alkalmaznunk. Ennek nyomán jelölhetjük ki feladatainkat a hit átadása, a közösségformálás, a társadalom életében való részvétel, a karitatív munka területén, s vehetjük számba legkülönbözőbb lelkipásztori teendőinket, amelyeket az idők jelein át parancsolóan ír elő számunkra a Szentlélek.

A teljesség igénye nélkül, mégis hadd soroljunk fel néhány sürgető feladatot.

1. A magyar egyházban mielőbb meg kellene születnie az egység és közösség új lelkületének. Az elnyomás egyik legsúlyosabb következménye az volt, hogy a legtöbb papnak és szerzetesnek, hívő kereszténynek a többiektől elszigetelten, rejtetten kellett dolgoznia még az egyház közösségén belül is. A bázisközösségek, a lelkipásztori munkában igazán aktív papok többsége magányos partizánként működött. Ez erősítette ugyan az összetartozás érzését kis csoportokban, de gyöngítette az egyház nagy közössége iránti érzéket, a papok, püspökök és laikus keresztények egymás iránti szolidaritását.

Megtérésre van szükségünk: a szűk katakombák egyházából ki kell lépniük az egyetemes egyház tágasabb közösségébe, amely minden tagját egybe tudja gyűjteni. A magányos kitarás erényét ki kell egészítenie az engedelmesség erényének és a csoportmunkának, a lezajlott „háború” magányos partizánjainak be kell lépniük a reguláris hadseregbe, vállalva a közösségi összetartozás fegyelmét is.

2. Az egység és a közösség nem csupán lelkiség kérdése. Szükségünk van olyan intézményekre is szervezetekre, amelyek hatékonyan tudják biztosítani a folyamatos együttműködést. Míg Nyugaton az egyházak általában túlszervezettek, hatalmas, gyakran fölöslegesen bürokratikus apparátussal rendelkeznek, addig Keleten a legszükségesebb intézmények, szervezeti formák is hiányoznak.

Szükség van tehát olyan intézményekre, amelyek az egyházon belüli együttműködést biztosítják: az egyházmegyék, a püspökségek, a plébániák munkájának összehan-

golását. Szükség van olyan tanácsadó, szakértői gárdára, amely segíthet az egyház vezetőinek a legjobb döntések meghozatalában, a mai társadalmi életünk szövevényében való eligazodásban. A politikai életben gyakran halljuk ma a „szakértői kormány” kifejezést. Egyházunk irányítása is hatékonyabbá válhatna a legjobb szakértők bevonásával. Ez egyben felértékelné a keresztény értelmiség szerepét is egyházunk életében, s felismertetné velük egyedülálló felelősségüket.

3. Mindmáig az egyház legfőbb erőfeszítése arra irányult, hogy életben maradjon, legalább létfontosságú működését fenntarthassa. A holnap egyházának föl kell ismernie a II. Vatikáni zsinat által megfogalmazott valódi küldetését: missziós egyházzá kell válnia. II. János Pál pápa ismételten beszélt Európa újraevangelizálásáról, s az évezred utolsó évtizedét kifejezetten ilyen nagy lelkiyakorlatnak, kegyelmi időnek szánja. Eljött az ideje annak, hogy Közép- és Kelet-Európa egyházai a föld alól vagy a föld feletti korlátozott létből kilépve újra hirdethetik az Evangéliumot hazájukban.

Az evangelizációt persze helyesen kell értenünk és végbevinnünk. Nemcsak gazdasági értelemben törekszik a szabad piacgazdaság bevezetésére ez a térség, hanem szellemi, sőt erkölcsi értelemben is. Az egyháznak az eszmék és hitek szabad versenyében, új, liberális társadalom közegében kell hirdetnie az Evangéliumot, akárcsak Szent Pál tette az Areopáguszon. Tudomásul kell vennünk, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedeket nemcsak a vallás háttérbe szorítása jellemezte, hanem minden szabad gondolat elnyomása is. Itt is lezajlott a nyugati társadalmakra jellemző szekularizációs folyamat, a keresztények kisebbségi csoporttá váltak a társadalomban. Nem álmódozhatunk a „hatalom és dicsőség” egyházáról, hanem vállalnunk kell a nemzet alázatos szolgálatát, minden ember számára felkínálva Isten meghívását.

Nemcsak a magyar nemzet, hanem a magyar egyház is új korszak küszöbén áll. El kell fogadnia az új korszak lehetőségeit és kihívásait. Az eszmék szabadpiacán kell felkínálnia a Szeretet törvényét azoknak, akik igazságban, szabadságban, békeességben akarnak élni. Életével kell tanúságot tennie Arról, aki az Út, az Igazság és az Élet.

Számunk szerzői:

Rónai Zoltán író, műfordító, Madrid

Jean-Yves Calvez jezsuita, zsinati teológus, az Études folyóirat főszerkesztője

Hermann Goltz az Európai Egyházak Tanácsának titkára

Kabdebó Tamás író, könyvtáros, Maynooth, Írország

Pomogáts Béla irodalomtörténész

Ferenczi László irodalomtörténész

Tringer László pszichiáter, SOTE

Borbély Szilárd író, irodalomtörténész, KLTE